

O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA METODIK TRANSFORMATSIYALAR

Turg‘unboyeva Zarnigor Raxmatilla qizi
Namangan davlat pedagogika instituti,
70110401 – Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta‘lim)
1-kurs magistranti

E-mail: zarnigorturgunboyeva971@gmail.com

Tel: +998507069055

Ilmiy rahbar: Dilafro‘z Muminova Akbaraliyevna, p.f.d.(DSc), prof.

E-mail: dilbarxon2008@mail.ru

Namangan davlat pedagogika institute

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23338905>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyatidagi umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari misolida boshlang‘ich va o‘rta bo‘g‘in o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi ko‘nikmalarini shakllantirish, matn qabul qilish hamda uning strukturaviy-semantik qatlamlarini interpretatsiya qilish mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilingan. Hududdagi maktablarning real metodik holati, darsliklar integratsiyasi va tumanlararo nomutanosibliklar o‘rganilib, PIRLS va PISA xalqaro baholash mezonlari kontekstida dars o‘tish uslubiyotini modernizatsiya qilish, o‘qituvchilarning professional-metodik kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif hamda tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, metodik transformatsiya, kognitiv ko‘nikma, matn interpretatsiyasi, subtekst, ta‘lim muhiti, germeneytik yondashuv, funksional savodxonlik, kognitiv pedagogika, didaktik instrumentariy.

KIRISH

Global axborot oqimining shiddatli tus olishi, raqamli texnologiyalar translyatsiyasi va ta‘lim paradigmasining tubdan o‘zgarishi bugungi maktab ta‘limi tizimi, xususan, ona tili va o‘qish savodxonligi fanlari metodikasi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. An‘anaviy didaktik tushunchalarga ko‘ra, o‘quvchining savodxonlik darajasi uning harflarni tanishi, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi va ma‘lum bir vaqt birligi ichida mexanik ravishda tez o‘qiy olish ko‘nikmasi (fonetik va orfoepik savodxonlik) bilan o‘lchanar edi. Biroq zamonaviy kognitiv pedagogika va sotsiologiyat talablari kontekstida bu yondashuv o‘zining funksional ahamiyatini yo‘qotib bormoqda. Bugungi kun o‘quvchisi nafaqat matn mazmunini qabul qilishi, balki uning zamiridagi yashirin ma‘no qatlamlarini (subtekstni) o‘qishi, muallif niyatini falsafiy-estetizatsiya qila olishi va olingan axborotni o‘z hayotiy muammolarini hal etishga yo‘naltira olishi, ya‘ni funksional savodxonlikka ega bo‘likshi shart.

O‘zbekiston ta‘lim tizimining PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) va PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro baholash dasturlariga integratsiyalashuvu hududlardagi real ta‘lim jarayonlarini, dars o‘tish uslubiyotini chuqur tahlil qilishni va mavjud metodik kamchiliklarni bartaraf etishni taqozo etadi. Farg‘ona vodiysining eng yirik ma‘muriy-hududiy birliklaridan biri bo‘lgan Namangan viloyati o‘zining

yuqori demografik o‘shish koeffitsiyenti, urbanizatsiya darajasi va maktab yoshidagi aholi salmog‘i bilan ajralib turadi. Shu bois, viloyat umumta‘lim maktablarida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish, o‘qituvchilarning dars o‘tish metodikasini transformatsiya qilish tizimli tahlil va amaliy takliflarni talab qiluvchi eng dolzarb pedagogik muammolardan biridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘qish faoliyati, matn ustida ishlash va matn germeneytikasi masalalari jahon va respublika olimlari tomonidan uzoq yillar davomida tadqiq etib kelingan. Xususan, matnni tushunishning psixolingvistik va kognitiv asoslari L.S.Vigotskiy, A.A.Leontev kabi olimlarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan. Xalqaro baholash dasturlari doirasida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash mezonlari va metodologiyasi G.S.Kovaleva, I.V.Blauberg kabi tadqiqotchilar tomonidan tahlil etilgan.

O‘zbekiston pedagogika fanida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy faoliyatini va o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish muammolari K.Qosimova, S.Fuzailov, M.Nazarov, H.G‘ulomova kabi metodist olimlar tomonidan o‘rganilgan. Shuningdek, xalqaro baholash tizimlariga tayyorgarlik ko‘rishning pedagogik shart-sharoitlari keyingi yillarda A.Ismoilov va D.Norboyeva kabi tadqiqotchilarning ishlarida yoritib kelinmoqda. Biroq raqamli media muhitining rivojlanishi va maktab darsliklarining Milliy o‘quv dasturi asosida yangilanishi sharoitida, aynan Namangan viloyatining hududiy, ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘qish savodxonligi metodikasini konseptual yangilash masalalari yaxlit tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tizimli-strukturaviy yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, dars jarayonlarini bevosita monitoring qilish, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘tkazilgan sotsiologik-pedagogik so‘rovnomalar hamda kognitiv testlar natijalarini matematik-statistik qayta ishlash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida Namangan viloyatining turli hududlarida (Namangan shahri, Chust, Pop, Kosonsoy, Mingbuloq va Uychi tumanlari) joylashgan 40 ga yaqin umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining boshlang‘ich (1-4 sinf) va o‘rta bo‘g‘in (5-7 sinf) sinflari olindi. O‘quvchilarning matnni qabul qilish darajasini aniqlashda PIRLS dasturining to‘rt kognitiv jarayoni: aniq ko‘rsatilgan axborotni topish; to‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish; g‘oyalar va axborotlarni integratsiya qilish hamda interpretatsiya qilish; matn tarkibi, tili va elementlarini tanqidiy baholash modellari mezon qilib olindi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR TAHLILI

Olib borilgan pedagogik kuzatishlarimiz va viloyat miqyosidagi dars tahlillari shuni ko‘rsatadiki, umumta‘lim maktablarining amaliy dars jarayonlarida hamon an‘anaviy, ya‘ni reproduktiv yondashuv ustunlik qilmoqda. Aksariyat boshlang‘ich sinf darslarida vaqtning katta qismi (taxminan 60-70 foizi) matnni o‘quvchilarga zanjir usulida, ovoz chiqarib ketma-ket o‘qitishga hamda o‘qilgan qism mazmunini so‘zlab berishga (retelling) sarflanmoqda. Ushbu an‘anaviy metod o‘quvchining nutq apparatini shakllantirish va xotirasini mashq qildirish uchun foydali bo‘lsa-da, uning analitik, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmaydi.

Biz o‘tkazgan diagnostik testlar natijasida ma‘lum bo‘ldiki, o‘quvchilar matnda aniq ko‘rsatilgan faktlarni (qahramonning ismi, voqea joyi, sanasi) oson topadilar, biroq: 'Nima sababdan muallif asarni aynan shu voqea bilan boshlagan?'; 'Qahramonning ichki kechinmalari zahirida qanday ijtimoiy-axloqiy muammolar yotibdi?'; 'Agar siz voqealar rivojini o‘zgartirganingizda, asar yakunini qanday yozgan bo‘lardingiz?' kabi muammoli, ochiq va tanqidiy xarakterdagi savollarga javob berishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar.

Ushbu metodik muammolarning tub ildizi dars o‘tish instrumentariysining esdaligi va o‘qituvchilarning dars ssenariylarini faqatgina tayyor darslik materiallari doirasida cheklab qo‘yishidadir. Namangan viloyati maktablarida o‘qish savodxonligi metodikasini samarali transformatsiya qilish uchun quyidagi tizimli yechimlarni amaliyotga tatbiq etish zarur deb hisoblaymiz:

1. Matn interpretatsiyasida germeneytik va kognitiv yondashuvni qaror toptirish. Dars o‘tish jarayonida o‘quvchi axborotni faqatgina mexanik qabul qiluvchi emas, balki matn ustida fikr yurituvchi, uning hammuallifiga aylanuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Buning uchun 'Matnning strukturaviy dekonstruksiya' metodini qo‘llash lozim. Bunda matn mantiqiy qismlarga (abzaslarga) ajratiladi. Har bir abzas o‘qilgandan so‘ng, undagi kalit so‘zlar, metaforalar va muallif qo‘llagan ramzlarning ma‘nosi tahlil qilinadi. O‘quvchi matnning birinchi qismidan kelib chiqib, keyingi qismlarda nimalar sodir bo‘lishini prognoz qilishga (kognitiv forecasting) o‘rgatiladi.

2. Didaktik instrumentariyni diversifikatsiya qilish va uzluksiz bo‘lmagan matnlar bilan ishlash. Amaldagi ta‘lim jarayonlarida asosan badiiy matnlar (ertak, hikoya, she‘r) ustunlik qiladi. Biroq xalqaro PISA va PIRLS baholash mezonlari o‘quvchidan funksional savodxonlikni, ya‘ni hayotda duch keladigan har qanday axborot shaklini tushunishni talab etadi. Shu bois dars jarayonlariga muntazam ravishda uzluksiz bo‘lmagan matnlarni (non-continuous texts) – jadvallar, infografikalar, geografik xaritalar, diagrammalar, turli uskunalar va dori-darmonlarning yo‘riqnomalarini kiritish lozim. O‘quvchi ushbu vizual ma‘lumotlarni o‘qish, ularni solishtirish va tahlil qilish strategiyalarini o‘zlashtirishi shart.

3. Blum taksonomiyasi asosida savollar tizimini modifikatsiyalash. O‘qituvchilar tomonidan dars davomida beriladigan savollar tuzilishi tubdan o‘zgarishi lozim. Faqatgina bilish va tushunish darajasidagi savollar bilan cheklanyap turmay, qo‘llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlariga xizmat qiluvchi savollar salmog‘ini oshirish zarur. 'Insert' (interfaol qaydlar tizimi), 'FSMU' (Fikr, Sabab, Misol, Umumlashtirish), 'Fishbone' (Baliq skeleti moduli – sabab va oqibat munosabatlarini vizuallashtirish) hamda 'Sinkveyn' (Besh qatorli she‘r orqali tushunchani sintez qilish) kabi interfaol pedagogik texnologiyalar o‘quvchida mustaqil mantiqiy argumentatsiya hosil qilish imkonini beradi.

4. Metodik nomutanosibliklarni bartaraf etish va klaster tizimini shakllantirish. Tadqiqotlarimiz Namangan viloyatining markaziy hududlari bilan chekka, tog‘oldi tumanlari (masalan, Popning olis tog‘li qishloqlari, Kosonsoy yoki Chustning chekka hududlari) maktablari o‘rtasida metodik ta‘minot va innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasida ma‘lum bir uzilishlar borligini ko‘rsatdi. Ushbu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun viloyat miqyosida 'Pedagogik klaster' tizimini yanada faollashtirish zarur. Namangan davlat universiteti (NamDU) professor-o‘qituvchilari hamda hududiy pedagogik mahorat markazlari metodistlari koordinatsiyasida chekka hududlar uchun 'Mobil metodik desantlar' faoliyatini

yo‘lga qo‘yish lozim. Mazkur guruhlar joylarga borib, o‘qituvchilarga matn ustida ishlashning zamonaviy usullari bo‘yicha tayyor amaliy keyslar va dars ishlanmalari bankini yetkazib berishi, darslarni an‘anaviylikdan xalos etishga ko‘maklashishi kerak.

Bundan tashqari, maktab kutubxonalari fondini zamonaviy bolalar adabiyotining eng sara namunalari, ilmiy-ommabop ensiklopediyalar bilan muntazam to‘ldirib borish, 'Kitobxon maktab', 'Oila bilan kitobxonlik haftaligi' kabi ijtimoiy-pedagogik loyihalarni hududiy darajada qo‘llab-quvvatlash maktab ichidagi metodik islohotlarning barqarorligi va amaliy natijadorligini kafolatlovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari va ilmiy-metodik tahlillardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish – bu shunchaki dars soatlarini mexanik tarzda ko‘paytirish yoki yangi darslik variantlarini joriy etish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon, eng avvalo, ta‘lim beruvchining pedagogik tafakkurini, dars ssenariysini loyihalashga bo‘lgan falsafiy va konseptual yondashuvini tubdan o‘zgartirish hamda transformatsiya qilish demakdir.

Maqolada taklif etilgan kognitiv-germenevtik yondashuvlar, uzluksiz bo‘lmagan matnlar bilan ishlash strategiyalari va interfaol didaktik instrumentlarning tizimli va uzluksiz ravishda ta‘lim amaliyotiga tatbiq etilishi, o‘quvchilarimizning nafaqat xalqaro baholash sinovlarida yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etishiga zamin yaratadi, balki axborotlashgan jamiyat sharoitida mustaqil qaror qabul qila oladigan, tanqidiy va tahliliy fikrlash doirasi keng, intellektual jihatdan raqobatbardosh shaxslar bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori. // Toshkent, 2019-y.
2. Axmedova N.M. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari. Monografiya. – Namangan, 2021. – 120-b.
3. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. Книги и библиотека являются зеркалом человеческой духовности //ResearchJet Журнал анализа и изобретений. – 2021. – &. – 2021. – Т. 2. – С. 135-140.
4. Акбаралиевна М.Д. Роль чтения в личностном развитии // Европейский журнал инноваций в неформальном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 138-141.
5. Akbaralievna M. D. A library culture in the world //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 1351-1354.
6. Акбаралиевна, Муминова Дилафро'з. «Библиотека — это высокая добродетель». Европейский журнал инноваций в неформальном образовании 2.5 (2022): 42-45.
7. Mullajonova G. Matn ustida ishlash orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish. // Pedagogik mahorat jurnali. – Buxoro, 2023. No 4. – B. 12-17.
8. Kovaleva G.S. PIRLS: Osnovnie rezultati i tendensii. // Voprosi obrazovaniya. – Moskva, 2020. No 2. – S. 45-58.
9. Yo‘ldoshev J.G‘., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar va modernizatsiya. – Toshkent: Fan, 2019. – 165-b.